УДК 327.39:323.15:316.273
Наталя Горло, канд. історичних наук, доцент кафедри політології, Запорізький національний університет, Україна, м. Запоріжжя

Роль етнічної ідеології в обґрунтуванні політики іредентизму

Етнічна ідеологія розглядається як сукупність ідей, концепцій, доктрин, які обґрунтовують іредентистську політику держави. Особливістю висвітлення історичного минулого етносу в етнічній ідеології виступає його міфологізація. Важливою складовою етнічної ідеології іредентизму є ідея «Великої держави», яка передбачає включення до держави усіх територій, на яких проживають групи «розділеного» народу.

Ключові слова: етнічна група, етнічна ідеологія, іредентизм, «Велика держава», міф.

Наталья Горло. Роль этнической идеологии в обосновании политики ирредентизма

Этническая идеология рассматривается как совокупность идей, концепций, доктрин, обосновывающих ирредентистскую политику государства. Особенностью освещения исторического прошлого этноса в этнической идеологии выступает его мифологизация. Важной составляющей этнической идеологии ирредентизма является мифологизированная идея «Великого государства», которая предусматривает включение в состав государства всех территорий, на которых проживают группы «разделённого» народа.

Ключевые слова: *этническая группа, этническая идеология, ирредентизм, «Великое государство», миф.*

Natalya Gorlo. The role of ethnic ideology in justifying the policy of irredentism

The article is investigated the ethnic ideology as a set of ideas, concepts and doctrines that justify the irredentist policy of the state. The feature of explaining the ethnic group's historical past in the ethnic ideology favored by his mythologization. An important component of the ethnic ideology of irredentism is the idea of the «Great State» which provides the inclusion in the state of all territories with a population of the «separated» folk.

Keywords: *ethnic group, ethnic ideology, irredentism, «Great State», myth.*

На світовій політичній арені у сьогоденні відбуваються складні динамічні процеси, учасниками багатьох з яких є етнічні групи. Врахування етнонаціонального фактору у внутрішній політиці держави є важливим чинником легітимності державної влади. Прагнення етнічної групи до реалізації своїх інтересів часто пов'язане з визначенням політичного статусу, що призводить до зіткнення суб'єктів політики і появи етнополітичних конфліктів. Отримання політичних прав може гарантувати етносу більш успішний розвиток не тільки у політичній, але й у економічній, соціальній, духовній сферах суспільства. Важливу роль в успішному досягненні поставлених цілей відіграє ідеологічне обґрунтування вимог етнічної групи.

Етнічність є важливим маркером ідентифікації індивідів і груп, тож у ряді випадків вона може бути застосована в якості інструментального ресурсу політичної боротьби. Це стає можливим у випадку її політизації, що досягається шляхом етнополітичної мобілізації. Провідну роль у процесі етнополітичної мобілізації відіграє етнічна ідеологія, яку розробляють політичні лідери – ідеологи національних рухів, а також представники інтелігенції. Феномен етнічної ідеології залишається малодослідженою проблемою етнополітології: окремі напрацювання з цього питання мають А.Аклаєв, М.Езман. Зміст етнічної ідеології значно відрізняється в залежності від того, який національний рух вона обґрунтовує – сепаратистський чи уніоністський. Різновидом об'єднувальних етнічних рухів є іредентизм, і, хоч іредентистські наміри притаманні багатьом етнічним спільнотам, вдалих прикладів їх реалізації небагато. Іредентизм як різновид національного руху і форма етнополітичної поведінки відображений у роботах П.Альтера, Е.Гелнера, А.Садохіна, Е.Сміта, В.Тураєва, Ю.Шабаєва. Однак етнічна ідеологія, яка обґрунтовує іредентистські наміри етнічних груп, ще не стала предметом спеціальних наукових пошуків. Метою даного дослідження є аналіз ролі етнічної ідеології в обґрунтуванні політики іредентизму і її значення для етнополітичної мобілізації населення на підтримку іредентистських вимог.

Етнос є соціальним організмом, наділеним свідомістю, яка складається з сукупності установок, стереотипів, переконань, уявлень даної етнічної групи про себе і своє місце у світі. На основі етнічної свідомості формується етнічна ідентичність як почуття належності індивіда до етносу, що базується на спільних уявленнях представників етнічної групи про минуле, сьогодення етносу та його історичну місію. Як і будь–який інший вид суспільної свідомості, етнічна свідомість функціонує на двох рівнях: буденному і теоретичному. Буденна етнічна свідомість характеризується несистематичністю уявлень, ірраціональністю, наявністю стереотипів. На відміну від буденної свідомості, теоретична свідомість раціональна і структурована, одним з її проявів є етнічна ідеологія. А.Аклаєв визначає етнічну ідеологію як теоретичну форму етнічної свідомості, яка пояснює сучасне становище групи і визначає цілі етнополітичного руху [1,с.465]. Етнічна ідеологія функціонує як сукупність доктрин, концепцій і програм, які певним чином тлумачать історію етнічної групи, її ментальні характеристики, позначають перспективи розвитку даного етносу, наприклад, у процесі пошуку шляхів його самовизначення, тобто етнічна

ідеологія обґрунтовує націоналістичні домагання народу і виступає інструментом досягнення поставлених цілей.

Важливе місце в етнічній ідеології посідають знання, наприклад, про історичне минуле етносу, однак знання стають елементом ідеології тільки у випадку відображення ними інтересів етносу, коли вони «пропущені» через політичну свідомість етнічної групи, яка прагне змінити свій статус. Формування етнічної ідеології найчастіше розпочинається у кризові часи буття етносу, в умовах активізації національно–визвольних змагань. У період відсутності міжетнічного напруження етнічна ідеологія не виникає (або зникає), тому що у свідомості етносу перестають домінувати політичні аспекти [3].

Етнічна ідеологія як невід'ємний елемент усіх національних рухів виконує низку функцій. На нашу думку, до основних функцій етнічної ідеології можна віднести наступні: 1) світоглядна – формування у представників етносу певного уявлення про місце етносу в соціумі, його історичне минуле, статус у сьогоденні, історичну місію; 2) інтеграційна – об'єднання представників етносу в єдину спільноту, що стає можливим на основі притаманної представникам етносу етнічної ідентичності; 3) програмно–концептуальна – етнічна ідеологія є концептуальним обґрунтуванням етнічних рухів за самовизначення, чому сприяє розробка політичних доктрин, ідей, основні принципи яких втілюються у програмах політичних партій або громадських організацій; 4) прагматична – втілення цілей і задач, викладених у програмних документах, в політичні дії; 5) мобілізаційна – залучення представників етносу до підтримки націоналістичних гасел, заохочення до різних форм політичної діяльності (членство в націоналістичних організаціях, участь у демонстраціях тощо).

У суспільно–політичній практиці склалося декілька шляхів самовизначення етносу: від прагнення отримати автономію у складі держави до сепаратизму і іредентизму. Усі способи самовизначення поєднує прагнення етнічної групи підвищити свій політичний статус, що викликане неефективною національною політикою з боку держави, у якій проживає етнічна група, що відчуває себе ущемленою в правах. Іредентизм і сепаратизм передбачають вихід території зі складу держави. Однак кінцева мета сепаратизму і іредентизму відмінна, адже, на відміну від сепаратистів, які прагнуть створити власну державу, іредентисти декларують мету об'єднання в одній державі груп так званого «розділеного» народу, які перебувають у межах різних держав. А.Аклаєв зазначає, що «під етнічним іредентизмом розуміються об'єднувальні або возз'єднувальні рухи етнічних груп, які розділені державними кордонами між двома або кількома державами» [1,с.159]. Р.Коршук розглядає іредентизм як форму етнополітичної поведінки, яка представляє собою прагнення до об'єднання в єдину державу етнічної спільноти, представники якої проживають на територіях, що перебувають під контролем інших держав [5,с.94].

Вперше іредентизм як суспільно–політичне явище виник в Італії у кінці XIX ст. і був пов'язаний з діяльністю політичної партії «Italia irredenta» – «незвільнена Італія». Метою партії було приєднання до Італії всіх земель, які перебували під владою іноземних поневолювачів і населення яких розмовляло італійською мовою, і проведення державних кордонів згідно з лінгвістичними. Під гаслами іредентизму також відбувалося об'єднання Німеччини у XIX ст.

Іредентизм найчастіше виникає тоді, коли одна частина «розділеного» народу вже створила національну державу, і тому політичні лідери саме цієї держави проголошують іредентистські гасла. Вони закликають відновити історичну справедливість, повернувши до складу держави етнічних родичів, які компактно проживають на сусідніх суміжних територіях. Цілеспрямовані і послідовні дії політиків дають підстави визначати іредентизм як політику, тобто курс, напрям діяльності з метою об'єднання етнічно однорідного населення в одній державі. Іредентистські заклики підвищують рейтинг політичних діячів, тож політика іредентизму активізується в період передвиборчої боротьби. Значно рідше іредентистські наміри ініціює та частина групи, яка проживає на правах етнічної меншини в іншій державі.

Реалізація самовизначення етносу у вигляді іредентизму супроводжується певними ризиками. Іредентизм означає прагнення до уніонізму, що може оцінюватися досить позитивно з точки зору реалізації права етносу на самовизначення, однак негативно з позиції збереження цілісності державних кордонів поліетнічної держави, у якій проживає іредента (етнічна група, яка прагне приєднатися до своєї етнічної більшості). З огляду на це у політологічній літературі іредентизм розглядається як різновид етнічного радикалізму, в якому проявляється феномен етнічної деструктивності. На думку С.Рибакова, «глибинне джерело етнічного радикалізму пов'язане з виникненням на певному історичному етапі протиріччя між етнічним і політичним принципами структурування соціосфери» [8,с.7].

Зачіпаючи політико–територіальні інтереси різних держав, іредентизм може стати джерелом міждержавного конфлікту. Усі етнополітичні конфлікти характеризуються складністю розв'язання, а невирішеність територіальних суперечок зумовлює запекле протистояння держав, які відстоюють цілісність своїх кордонів. Оскільки іредентизм передбачає приєднання до держави території, на якій споконвічно проживає етнічна меншина, яскраво виражений територіальний аспект іредентизму робить його зручним інструментом для обґрунтування агресивної загарбницької політики держави. Щоб надати загарбницьким намірам обґрунтування, їх замасковують прагненням захистити інтереси національних меншин, які проживають у сусідніх державах. Р.Осборн проаналізував природу самовизначення і слушно зауважив, що «філософія самовизначення націй несе у собі і більш віддалену небезпеку: етнічна спільнота як першоорганізуючий принцип у подальшому породжує принцип відповідальності за представників цієї етнічної групи в інших країнах» [6,с.123,124]. Прикладом є нацистський режим, який під приводом захисту німецьких меншин здійснив приєднання чеських і австрійських територій, компактно населених етнічними німцями (анексія області Судет від Чехословаччини за Мюнхенським договором і аншлюс Австрії у 1938 р.). Така політика держави характеризується як агресивний іредентизм.

Виникнення етнічної ідеології іредентизму стає можливим на базі націоналізму як колективної ідеї. Націоналізм є багатостороннім феноменом суспільного життя, що проявляється як ідеологія, національний рух чи форма суспільної свідомості. В.Тураєв визначає націоналізм як своєрідну колективістську ідею, засновану на визнанні пріоритетності спільних інтересів нації по відношенню до прав людини, етнічних цінностей, класових особливостей і т.п. [10,с.82]. Іредентизм є одним із практичних втілень націоналізму і діяльністю, заснованою на його ідеях, адже прагнення до об'єднання «розділеного» народу вдало сполучається з ідеєю соціальної інтеграції, яку пропонує націоналізм. Оскільки іредентистські рухи прагнуть сумістити політичний і етнічний принципи структурування суспільства, можна зробити висновок, що саме етнічний націоналізм, який передбачає інтеграцію народу на основі спільної історії, мови, культури, виступає ідейним підґрунтям іредентизму. Етнічну ідеологію у такому випадку слід розглядати як форму етнічного самоусвідомлення і програму дій, яка формується в руслі націоналізму, чітко визначає шляхи розвитку етносу, обґрунтовує цілі і завдання національно–визвольних змагань певної етнічної групи.

Провідники національно–визвольних змагань втілюють іредентистські гасла у політичних доктринах, на основі яких відбувається формування програмних настанов політичних партій. Невід'ємною складовою етнічної ідеології іредентистів є доктрина «Великої держави», сформована тими народами, які тривалий час перебували під владою різних держав, але вступили на шлях національного визволення. Доктрина спирається на факти з історичного минулого, у якому етнос мав вагомі здобутки і високий рівень розвитку, однак втрата державності зумовила початок боротьби за відновлення державності в колишніх кордонах. Усі доктрини «Великої держави» наголошують на важливому значенні територіального фактору у національно–визвольному русі, який підтверджує високий територіальний статус народу.

Позитивному ставленню населення до іредентистських гасел сприяє проведена правлячими групами політика актуалізації історичної пам'яті. Звернення до історичного минулого має як пізнавальні, так і цілком прагматичні цілі, тому що посилює колективну солідарність індивідів. Однак в етнічній ідеології минуле висвітлюється селективно, тобто значення окремих історичних подій і роль окремих політичних лідерів гіперболізується, інших – применшується. Постаті і події, що мають формотворче значення в національній історії, за висловом М.Стріхи – це «актуалізовані «місця пам'яті», які обґрунтовують, роз'яснюють і підтримують моральні принципи та суспільні інституції, що на них тримається кожне суспільство; вони забезпечують членам суспільства (щонайменше, переважній їх більшості) екзистенційну, онтологічну орієнтацію в житті; нарешті, вони слугують каркасом для колективної національної ідентичності» [9,с.21].

Особливістю висвітлення історичного минулого етносу в етнічній ідеології виступає його міфологізація, що є закономірним явищем, адже історична міфологія виникає найчастіше на ранніх етапах націотворення і відіграє позитивну роль. Міфом є ілюзорне уявлення, яке впливає на суспільну свідомість. На думку Г.Касьянова, «міф є обов'язковим, невід'ємним елементом націоналістичного світогляду, він виконує цілу низку важливих ідеологічних функцій, передусім, функцію об'єднання, інтеграції етнічної групи чи нації» [4,с.151]. Національні міфи несуть позитивне навантаження і свідчать про давність історії етносу і сталість традицій державотворення. Виникають міфи про минулий «золотий вік» та про особливу історичну місію етносу. Результатом політики актуалізації історичної пам'яті є закріплення у суспільній свідомості міфологізованих уявлень про історичне минуле народу.

Політичні лідери, які проголошують іредентистські гасла, намагаються шляхом міфологізації історичної пам'яті мобілізувати етнічну групу на підтримку свого курсу. На прагматичній функції міфів наголошує В.Шнірельман: «люди вибудовують і конструюють минуле, по–перше, виходячи з оточуючої їх соціополітичної дійсності, а по–друге, для того, щоб, спираючись на це інтерпретоване відповідним чином минуле, висувати проекти на майбутнє» [11,с.161]. Таким чином конструювання образу минулого у формі історичних міфів стає дієвим інструментом етнополітичної мобілізації.

Міфологізація етнічної ідеології виступає як унікальне явище. З одного боку, будь–яка ідеологія тяжіє до раціональності, що притаманне й етнічній ідеології; з іншого боку, міфологізація, яка відбувається в процесі конструювання ідеї «Великої держави», посилює її ірраціональний характер.

Доктрина «Великої держави» у XIX – на початку XXI ст. виступила концептуальним обґрунтуванням багатьох іредентистських рухів, про що яскраво свідчить історія Центральноєвропейських і Балканських країн.

У Греції доктрина «Великої держави» була сформована на початку XX ст. і існувала як «Велика ідея». Грецька держава утворилася у 1830 р. внаслідок звільнення з–під влади Османської імперії, однак споконвічні

грецькі землі виявилися розпорошеними у межах кількох держав. Захист національних інтересів став одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики держави. Доктрина передбачала приєднання до складу Греції усіх земель, на яких проживав грецький народ, і апелювала до славних сторінок минулого, зокрема, великих територіальних завоювань, культурного розквіту і розвитку демократії. «Велика ідея» передбачала об'єднання грецького народу у такій державі, яка б повторювала кордони Візантійської імперії, до якої свого часу входили Македонія, Фессалія, Фракія, Епір, Крит, Кіпр, острови Егейського моря і частина турецьких земель. Рух за приєднання до Греції територій, які перебували під владою Туреччини, отримав назву «енозіс». На початку XX ст. послідовну іредентистську політику проводив прем'єр–міністр Греції Е.Венізелос. В результаті Балканських війн 1912–1913 рр. відбулося приєднання до Греції значних територій, заселених переважно греками.

Аналогічну доктрину «Великої держави» розробили сербські політики. Ідея «Великої Сербії» зародилася ще у XIX ст. і передбачала об'єднання всіх південних слов'ян. Нового дихання великодержавна ідея набула у кінці XX ст., коли план створення «Великої Сербії» передбачав об'єднання всіх сербів, які проживали за межами республіки. На думку А.Аклаєва, однією з причин розпаду Югославії стала ідеологія ряду сербських політиків, які стверджували необхідність утворення Великої Сербії за рахунок територій суміжних слов'янських держав, щоб «звільнити» етнічних братів від «гніту» з боку хорватів, словенців і боснійських мусульман [1,с.161]. Націоналістичні погляди мав перший президент Сербії і Чорногорії С.Мілошевич, для якого ідея «Великої Сербії» була провідною в політичній діяльності. Він підтримував сепаратистські наміри сербів в Хорватії і Боснії. Хорватія і Словенія мали право на незалежність, але тільки на споконвічних територіях; в жодному випадку не допускалося включення етнічних сербських територій. Чорногорія і Македонія повинні були увійти до складу Сербії без права на відокремлення. Боснію і Герцеговину, де проживали серби, передбачалося включити до складу Сербії, у іншому ж випадку боснійські серби мали право на створення незалежної республіки на території Боснії і Герцеговини. Але жорстокі дії С.Мілошевича в Косово, де проживало багато сербів, призвели до дискредитації його політики, адже в очах світового співтовариства серби стали головними винуватцями балканської трагедії: «фактично боротьба сербських націоналістів за створення «Великої Сербії» стала національною катастрофою» [2,с.354].

Ідея «Великої Хорватії» передбачала приєднання до Хорватії всіх земель, на яких проживав хорватський народ і де раніше існувала хорватська держава. Великохорватська ідеологія була спрямована на об'єднання усіх південнослов'янських земель, адже вважалося, що склад цих земель – хорватський. Ідеологія хорватського націонал–радикалізму, яка оформилася на рубежі XIX–XX століть, стала, за висловом С.Романенка, вираженням крайнього хорватського етнічного націоналізму, перш за все по відношенню до сербів [7,с.24]. Хорватська радикальна «Чиста партія права», очолювана Й.Франком, на початку XX ст. однією з центральних задач називала політичне об'єднання хорватських етнічних територій, до яких включали Далмацію, Рієку, Боснію і Герцеговину, Славонію, Крайну, Істрію, Штірію, Карінтію, що зумовило б утворення моноетнічної держави хорватів на територіях, де фактично проживали різні народи. У роки Другої світової війни ідею «Великої Хорватії» підтримали хорватські усташі на чолі з лідером А.Павеличем.

Партія Хорватських незалежних демократів, утворена у середині 1990–х років, закликала дотримуватися таких принципів національного руху: утворення Хорватії в історичних кордонах; здійснення гасла «Хорватія – держава тільки хорватського народу»; визнання того, що Боснія і Герцеговина територіально, етнічно і економічно складає з Хорватією єдине ціле [12,с.771]. Послідовним прихильником ідеї «Великої Хорватії» став лідер націоналістичного руху, президент країни Ф.Туджман, який у 1993 р. намагався відколоти від Боснії і Герцеговини територію, населену хорватами (самопроголошену республіку Герцог–Босну).

В Угорщині виникнення ідеї «Великої держави» пов'язане з наявністю територіальних претензій до Румунії з приводу Трансільванії, більшість населення якої складають угорці. У кінці 1990–х – на початку 2000–х рр. ідею «Великої Угорщини» намагалися використати у передвиборчій боротьбі націоналістичні сили. Лідер правоцентристської коаліції ФІДЕС (Союз молодих демократів – Угорський демократичний форум) В.Орбан на парламентських виборах 2002 р. сформував образ «батька нації», який піклується про відродження духу «Великої Угорщини» [2,с.311].

Ідея «Великої Румунії» передбачає приєднання до Румунії Молдови і Буковини. У період соціальної кризи кінця 1990–х рр. у країні посилилися націоналістичні настрої, внаслідок чого виникла партія «Велика Румунія». У листопаді 2000 р. у другий тур президентських виборів вийшов лідер ультранаціоналістичної партії «Велика Румунія» К.В. Тудор, а на парламентських виборах того ж року партія отримала частину мандатів. І хоч у 2000 р. міністри зовнішніх справ Румунії і Молдови підписали Договір про привілейоване партнерство і добросусідство, «проте помітно зміцнілі в останні роки румунські націоналісти все ще не втрачають надії на возз'єднання так званих «румунських територій» і утворення Великої Румунії, в склад якої, на їхню думку, повинні увійти Румунія, Молдова і Північна Буковина» [2,с.333].

Націоналістична ідея «Великої держави» існує в Албанії. Берлінський конгрес 1878 р. затвердив підсумки російсько–турецької війни і закріпив рішення про передачу територій, заселених албанцями, до Греції і Чорногорії. З того часу почав формуватися албанський національний рух, осередки якого існували за кордоном. У 1897 р. у Стамбулі була видана брошура «Чого хочуть албанці?», у якій викладена програма національного руху. На першому етапі передбачалося об'єднання земель в єдину адміністративно–територіальну одиницю, на другому – створення національної держави [12,с.8]. Зараз чимало албанців проживають в Косово і Македонії, тож ідея «Великої Албанії» залишається актуальною. Як зазначає В.Заболотний, «в кінці 90–х років албанці воліли не говорити про неї відкрито, але при цьому постійно підкреслювали, що необхідно об'єднати всіх громадян, які проживають в Албанії, Косово, Македонії і інших країнах, в єдине етнічне співтовариство» [2,с.296]. І хоч албанці у Македонії отримали статус «державоутворюючої нації», вони не полишають мрій про створення «Великої Албанії».

Отже, ідея «Великої держави» як складова етнічної ідеології іредентизму передбачає включення до держави усіх територій, на яких проживають групи «розділеного» народу. Однак розглядати ідею «Великої держави» виключно в контексті іредентизму невірно, адже ця ідея виходить за рамки суто іредентистських прагнень, оскільки передбачає на основі «історичного права» повернення до складу держави також тих історичних територій, які були втрачені в минулому і з часом заселені представниками інших етносів.

Екскурс в історію слов'янських і балканських народів свідчить про потужний конфліктогенний потенціал етнічної ідеології іредентизму, яка може втілити в масову свідомість почуття непримиренності до інших народів, сформувати етнофобію. Іредентизм неминуче спричиняє появу етнотериторіальних міждержавних конфліктів. Наприклад, сучасні відносини між Грецією і Македонією значно ускладнюються внаслідок територіальних претензій Греції до Македонії, що зумовлені саме іредентистським вектором зовнішньої політики Греції у вирішенні так званого «македонського» питання.

Таким чином, етнічна ідеологія є важливим компонентом свідомості етнічної групи, яка висуває іредентистські вимоги. Її роль полягає у системному оформленні іредентистських вимог, які в рамках етнічної ідеології втілюються у положення політичних доктрин і програм. В історії «розділених» народів роль програмної доктрини іредентистського руху виконувала ідея «Великої держави», яка надавала іредентистським прагненням політиків логічної завершеності. Доктрини «Великої держави», безумовно, містять ознаки міфу, адже спираються на гіперболізовані факти з історії народу. Доктрини виконують інструментальну функцію, тому що конструюються для досягнення прагматичної мети – об'єднання «розділеного» народу в межах однієї держави, і мобілізаційну, оскільки виступають дієвим чинником етнополітичної мобілізації. У цілому етнічна ідеологія формує єдність етносу як цілісного утворення і забезпечує постійний зв'язок між його минулим, сьогоденням і майбутнім. В історичному аспекті значення етнічної ідеології полягає також у тому, що іредентистські гасла, які спираються на доктрину «Великої держави», у XX столітті часто використовували для обгрунтування агресивної загарбницької політики держави. З огляду на це предметом подальших наукових розвідок може стати феномен агресивного іредентизму.

Список використаних джерел

1. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент / А.Р. Аклаев. – М.: Дело, 2005. – 472 с.

2. Заболотный В.М. Новейшая история стран Европы и Северной Америки: Конец XX – начало XXI века: Учеб. пособие для студентов / В.М. Заболотный. – М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Издательство Астрель», 2004. – 494 с.

3. Ідеологія етнічна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://etno.uaweb.org/glossary/i.html

4. Касьянов Г.В. Теорії націй та націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

5. Коршук Р.М. Етнополітологія: Навч. посібник / Р.М. Коршук. – К.: Алерта, 2011. – 200 с.

6. Осборн Р. Национальное самоопределение и целостность государства / Р.Осборн // Общественные науки и современность. – 1993. – №5. – С.122–126.

7. Романенко С.А. Великая хорватская национальная идеология в начале XX века / С.А. Романенко // Славяноведение. – 1998. – №5. – С.24–27.

8. Рыбаков С.Е. Анатомия этнической деструктивности. II. Этнический радикализм / С.Е. Рыбаков // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 2001. – №4. – С.3–39.

9. Стріха М. Як сконструювати національну пам'ять / М.Стріха // Сучасність. – 2008. – №1–2. – С.20–26.

10. Тураев В.А. Этнополитология: учебное пособие / В.А. Тураев. – М.: Логос, 2004. – 388 с.

11. Шнирельман В.А. Ценности прошлого: этноцентрические исторические мифы, идентичность и этнополитика / В.А. Шнирельман // Collegium. – 2005. – №19. – С.160–186.

12. Яровий В.Ф. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн XX століття: Підруч. для вищих навч. закладів / В.Ф. Яровий. – К.: Генеза, 2005. – 816 с.

* * *